प्रवेश सं० ७१८३५ विषय: वेद: क्रम सं० ८८

स०म०धा०सं०
नाम शतपथब्राह्मणम् (अग्निरहस्यकाण्डम्) ग्रन्थकार

पत्र सं० १-४२.

श्लोक सं० अक्षर सं० (पंक्तौ) ३८ पंक्ति सं० (पृष्ठे) ८

आकार: ९"६" × ४"२" लिपि: दे.ना. आधार: कागज.

000068

वि० विवरणम् आ. ६३८

पी० एस० यू० पी०—७७ एस० सी० ई०—१६५१—५० ०००

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पं।जो।पा।८३।ना।र न कृष्णी

१०=पार्जितरह्स्ये १०

रा०म०आ०ले० ४१८३५

गोविंदप्रियापेजप्रीति

अनिरहस्य

श्रीगौप

॥ दिपा॥ ॐ नमो गणेशाय॥ अग्निरेष पुरस्ताद्धीयते। महद्व्रतं उपरिष्टान्महदुक्थं ऽ शस्य
ते प्रजापतिर्विस्रस्तस्याय ऽ रसो गच्छत्॥ १ मय्यः स प्रजापतिर्व्यस्र ऽ समता हृदयं सर मोथैया।
न्यस्य तानि पर्वाणि व्यस्र ऽ सन्नाहोरात्राणि तानि॥ २ मय्यः स मते हृस्र प्रजापतिर्व्यस्र ऽ सा
ता। अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यान्यस्य तान्यहोरात्राणि पर्वाणि व्यस्र ऽ संस्तेष्टकाः
वता संयद्धस्ता उपदधाति यान्येवास्य तान्यहोरात्राणि पर्वाणि व्यस्र ऽ सन्नतान्यस्मिन्नेत
त्सर्वाति दधाति तदेतदत्रैव यजुःश्चितमत्रात्तां॥ ३ अथ योऽस्य सोऽय ऽ रसो गच्छं तामहत्रुक्थं त
मस्यत ऽ रसमष्टक्षामास्यामभुयन्नित यद्रत्रं यजुः पुरस्तादेत्यसितनतिव तदेतियँया दामे

२ दीप्ति॥ तस्मिन्होता महतोक्थेन रसं दधाति सर्वाहिता ऽ यो यन्महदुक्थं

पुत्रेक त्वदाद्दरिष्यामीत्यवन्नयजुः पुरस्तादेतित ऽ संव अर ऋषां भुवन्ति॥ ४ न मर्ध्वर्यु
ग्रहं गृह्णाति यद्गृह्णाति तस्मादहस्मिन्नु जातामादाब्रतेन रसं दधाति सर्वाणि हेतानि
सामानि यन्महाव्रतं तदस्मिन्सर्वैः सामभी रसं दधाति तदस्मिंस्सर्वाभिर्ऋग्भी रसं दधाति॥ ५
तयदासुवते यदा तु ऽ सति। अथास्मिन्नेतं वषट्कृते होतेति तदेनमेष रसो ऽ प्यतिन वि
महाव्रतमिद ऽ स्तुत ऽ तस्मिन्होता महतोक्थेन रसं दधाति सर्वादिताः ऋचो यन्महदुक्थं ते
न इति पञ्चपंतिनो महदिदमुक्थमित्यग्निमेव पञ्चपद्या त्वाय अग्ने वदेन मेतिरे रसा चाप
ताः ऋक्सामयत उत्तेः ऋक्सामे यदुरपीता॥ ६ सम्प्र गमिथुनो ग्निः। प्रथमा च चितिर्दिती

Indira Gandhi National Centre for the Arts

याचन्ततीयाश्चतथावाथपंचं म्मेचितय्यीश्वितेग्निं वेधायनेतन्मिथुनम्मिथुनः ३ एवा
यमात्मा॥ ७ अंगुष्ठाः इतिउमा ७ स॥ अंगुलयः इतिस्त्रियः कर्णाविति पुंसा ७ सोतुवाविति
स्त्रियाः ऊष्ठाविति उमा ७ सोनासिकाः इतिस्त्रियोदन्ताइतिउमा ७ सो जिह्वेतिस्त्रासर्वं एव
वमिथुनः सो तेनमिथुनेनात्मनेतंमिथुनमग्निमप्येति॥ ८ एषात्रापातिः॥ अथदैवं मिथु
नः इत्थ ७ इत्येवापि मिथुनोवागवेयं योयमग्निश्चितोवाचात्विचायतेयश्चितमग्निं निधीय
तेसप्राणः प्राणोविवाचोवृषाप्राणोमिथुनंवा देवायमात्माययः आत्मन्प्राणमग्निमिथु
न ७ सो तेनमिथुनेनात्मनेतंमिथुनमग्निमप्येति॥ ९ एषोऽत्रापातिः॥ नदैवोऽस्मा २

उत्तुतायेकाचतुशंकासवतियएवमातोमिथुनावात्मानंचाग्निंवेदात्रपुं इत्येवायमा
त्माद्दक्षिणात्रं बन्धुतेयानन्नात्मेतिसक्रुषिणाः सुक्तं॥ १० तदिदमंत्रंजग्धंवेदा नवति॥ यद
स्यामृतमद्धं तत्रानेरुद्धिं प्राणेरुद्धरतितराधमप्येत्यथयन्मर्त्यंपराक्रंना निमत्येति तद
यंद्वेमामप्येतिह्वत्रंचवरीषञ्चतद्यदिमामप्येतियोयमग्निश्चितस्तंतदप्येत्यथयश्चातु
मप्येतियश्चितेग्निंनिधायतेतंतदप्यात्पषोवात्रापातिः॥ ११ ब्राह्मणं॥ प्रजापतिरिमांलो
कानिसतासः एतन्त्रयोविधमात्मानमपश्यदग्निंत्रयीयवत्तं नमल्लोकम्प्रापोत्मस्वितीय
न्त्रयोविधमात्मानमपश्यन्मदाश्वतन्नयथस्तेमांदुरिक्तामाप्रोत्मस्वतीयन्त्रयोविधमात्मा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नमपरपन्न महदुक्थमध्यन्ते न दिवमाप्नोत्॥ असौ वाव लोक एषोऽग्निश्चितः। अन्तरिक्ष
महाव्रतं द्यौर्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि महोपयादग्निर्महाव्रतं महदुक्थं सह
ह्रीमे लोकाः असृज्यन्त तद्यदग्निः प्रथमस्थायत येषां लोकानां प्रथमोऽसृज्यन्त तेत्यधिदे
वतं॥२ अथाध्यात्मं मन एवाग्निः प्राणो महाव्रतं वाङ्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि महो
पयात्सह हि मनः प्राणो वाक् तद्यदग्निः प्रथमस्थायत मनो हि प्रथमं प्राणानां॥३ आत्मैवा
ग्निः प्राणो महाव्रतं वाङ्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि महोपयात्सहात्मा प्राणो वाक्
तद्यदग्निः प्रथमस्थायत आत्मा हि प्रथमः संभवन् संभवति॥४ शिर एवाग्निः प्राणो महाव्र 3

तमात्मा महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि महोपेयात्सह हि शिरः प्राणः आत्मा तद्यदग्निः प्र
थमस्थायत शिरो हि प्रथमं जायमानस्य जायते तस्माद्यत्रैतानि सर्वाणि सहार्कि यज्ञे महद्देवो
क्थमातनोत्स्माभतः आत्मा हि महदुक्थं॥५ तदाहुः। यदेतानि सर्वाणि सहैव रूपाणि के
तेषामुपासिरिति ज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोमो ज्योतिष्टोमेनैवाग्निष्टोमेन यजेत॥६ तस्य
वा एतस्य ज्योतिष्टोमस्याग्निष्टोमस्य त्रिवृद्बहिष्पवमानं भवति तस्य शिरः पञ्चदशसप्तद
शाः उत्तरो पवमानो ते पक्षौ पञ्चदशं होतुराज्यं सप्तदशं पृष्ठमेकविंशं यज्ञा
यज्ञियं ब्रह्मपुच्छं॥ एतयोर्वा एतयोः॥ पञ्चदशसप्तदशयोर्द्वात्रिंशत्त्रिंशदेकैकं त्रियास्ते तोया प

च्चविंशतिः सपञ्चविंशः आत्मा यया समाप्तिर्न्वताः परिमादः पशवो हिताः पशवः
परिमादः एता वाव मदावतच्चदेतदन्निवमदावतमाप्नोति ॥८॥ अथ होतासमष्ट्या शं मि
शं साति । चतुरुत्तराण्येरूर्ध्वानि विराडष्टमानि तषांतिम्रश्चाशीतयो रूराणि पञ्चचत्वारि
ंशाव ततीयाः अशीतयः सेवाशीतीनाम निरशीतिनिर्द्दिमरुडक्तमाख्यायन्ते ययानि
तृ२ पञ्चचत्वारिंशाकं तीयानि पञ्चविंशतिः सपञ्चविंशः आत्मायत्र वा आत्मा तदेवशि
रस्तत्पक्षपुच्छान्प्यय्या निविंशतिस्रदा वपनमेतावाद्दिमरुडक्तं तदेतदान्नेवमरुडक्तमा
प्नोति तानि वा एतानि सर्वाणि ज्योतिष्टोमः एवाग्निष्टोमः आख्यायन्ते तस्माज्ज्योतिष्टोमा मानेः ४
पृ

वाग्निष्टोमेन यजेत ॥८॥ ब्राह्मणं ॥२॥ प्रजापतिः प्रजा असृजत सः ऊर्ध्वेभ्य एव प्राणेभ्यो दे
वानसृजत ये वाञ्चः प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः प्रजाः अथोर्ध्वमेव सृष्ट्वा प्रजाभ्यो ज्ञायोत्तारमसृजत ॥१॥
तस्पदप्रजापतेः अर्द्धमेव मर्त्यमासीदर्द्धममृतं तद्यदस्य मर्त्यमासीत्तेन मृत्योरबिभे
त्स बिभ्यदिमाम्प्राविशद्द्वयं भूत्वा मृच्चापश्च ॥२॥ स मृत्युर्देवानब्रवीत् क्व नु सोऽभूद्यो नोऽसृ
ष्टेति त्वद्बिभ्यदिमाम्प्राविक्षदिति सोऽब्रवीत्तथा आविध्यामतं समरामनवा अन्त्रदत्तं
हिंसिष्यामीति तद्देवा अस्या अधि समभरन्यदस्यामासीत् ता अपः समभरन्नयद
स्यामासीत् ता नव मृदं समस्कृत्य दत्ताप्युष्टकास्मानि नुमेदेतु यमिष्टकान्व

तिमृत्युमाप्नो॥३तदेतावाऽअस्यपञ्चमर्त्यास्तन्वःआसंलोमत्वङ्मांसमस्थिमज्जा।अथैता
ऽअमृतामनोवाक्प्राणश्चक्षुःश्रोत्रं॥४सयःसप्रजापतिः।अयमेवसयोयमग्निश्चीयते
याऽअस्यपञ्चमर्त्यास्तन्वऽआसन्नेताःपुरीषचितयोथयाऽअमृताऽएताझ्ञाऽइष्टकाः
चितयः॥५तेदेवाऽअब्रुवन्।अमृतमिमंकरवामेतितस्यैतास्यामृतांस्तामेताम्मर्त्या न्वातनूं४
न्तनूम्परिस्तृत्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचितिम्पुरीषचितिन्नयाद्वितीयान्नयातृतीयान्न
यावच्चतुर्थ्यां॥६अथपञ्चमाञ्चितिमुपधाय।पुरीषन्निवपतितत्त्विकसींश्चर्मयमादध्या
त्वोपदधातिहिरण्यशकलैःप्रोक्षत्यग्निमस्यादधातिसामन्यवामाचितिमुपदधतमेवमस्ये ५

तास्यामृतास्याङ्गन्तन्नुस्तामेताम्मर्त्यान्तन्नूम्परिस्तृत्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचितिस्याम्पुरी॥
षचितिन्ततोवैप्रजापतिरमृतोभवत्तथैवैतद्यजमानऽएतममृतमात्मानङ्कृत्वासोमृ
तोभवति॥८तेवैदेवास्तन्नविदुः।यद्येनं सर्वंवाकुर्वन्नवासर्वंयद्यतिवारेचयन्नवा
त्यापयन्स्तऽएतामृचमपश्यन्पृक्षमच्छन्दग्निरिन्द्रोब्रह्मादेवाबृहस्पतिः।सचेतसोविश्वेदेवा
यज्ञम्प्रावन्तुनःशुभऽइति॥९तस्याऽअस्यैवाग्नेयोऽस्यैतमस्मिविश्वदेवंतद्यदस्याऽआ
ग्नेयंयद्देवितस्याग्नेराग्नेयत्वन्तदस्यैतेनसमस्कुर्वन्यदिद्वन्द्वन्दैन्द्रेणयद्विश्वदेवन्तद्वैश्वदेवे
नतमन्वेवसर्वङ्कृत्स्नंसमस्कुर्वन्॥१०तद्यदेतयोपतिष्ठते।यदेवास्यांतद्विराधावविद्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

च्चातिवारेवयतिन्वास्यापयतितद्देवास्येतयासर्द्धमाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तमनुष्टुब्वा
मष्टकवतिवाग्वाऽअनुष्टुब्वाग्घ्यमष्टकचाचैवास्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तम्पुरीषवती
ञ्चितिञ्चचोपतिष्ठतेत्र्युद्रेकऽआऊम्रत्रस्तिस्रासम्बक्रिस्मानुवताति॥१०॥तद्वाऽआऊ॥
यविष्ठवत्यावोपतिष्ठतेतद्यास्यप्रियन्धामयद्यविष्ठइतितद्यदस्यप्रियन्धामतेना
स्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तमाग्नेय्याग्निकर्म्मद्विगायत्र्यागायत्रोग्निर्यावानग्निर्या
वत्यस्यमात्रातावतैवास्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तमनिरुक्तयासर्वं वाऽअनिरुक्त
ꣳसर्वेणैवास्यतदाप्नोतियदस्यकिञ्चानाप्तंस्यविष्ठदाङ्गुषःइतितस्योक्तोबन्धुः॥ ६

रीषवतीञ्चितिंरुचोपतिष्ठेततत्रतिस्रासम्पद्यस्मानवति॥११ ब्राह्मणं॥२॥तत्रयꣳदि
तदग्रेप्रजापतिरासीत्मर्त्यांस्त्वैवाष्टतंस्त्वतस्यप्राणाःएवामृताऽआसुःशरीरमस्त्वꣳसएता
तेनकर्म्मणेतयाहृतिकथाजरममृतमात्मानमकरुततथैवैतद्यजमानःउत्तयमे
वभवतिमर्त्योवैवाष्टतंस्त्वतस्यप्राणाःएवामृतास्तवत्रिशरीरमस्त्वꣳसएतेनकर्म्म
णेतयाहृतिकथाजरममृतमात्मानंकुरुते॥१॥सप्रथमाञ्चितिञ्चिनोतिसाहास्यैषाप्रा
णाःएवतद्धितदमृतममृतꣳहिप्राणाःसैषामृतचितिरथपुरीषन्निवपतितद्धास्यैतन्म
ज्जैवतद्धितन्मर्त्यम्मर्त्योहिमज्जातदेतस्मिन्नमृतेप्रतिष्ठापयतितुन्नास्यैतदमृतमव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ति॥२॥ द्वितीयाञ्चितिञ्चिनोति। सा हास्यैषा प्राण एव तद्यदेतदमृतममृतꣳ हि प्राणः। सै-
षामृता चितिः स यदेतन्मर्त्यमुत्सयतो हृतेन परिश्रिद्भिस्तेनास्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं नि-
वपति तद्धास्यैतदस्थ्येव तद्यदेतन्मर्त्यम्मर्त्यꣳ ह्यस्थि तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेना-
स्यैतदमृतं भवति॥३ तृतीयाञ्चितिञ्चिनोति। सा हास्यैषा व्यान एव तद्यदेतदमृतममृ-
तꣳ हि व्यानः सैषामृता चितिः स यदेतन्मर्त्यमुत्सयतो हृतेन परिश्रिद्भिस्तेनास्यैतदमृतं भव-
त्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतत्स्नावेव तद्यदेतन्मर्त्यम्मर्त्यꣳ हि स्नाव तदेतस्मिन्नमृते प्रति-
ष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥४ चतुर्थीं चितिञ्चिनोति। सा हास्यैषोदान एव तद्य-

तदमृतममृतꣳ ह्युदानः सैषामृता चितिः स यदेतन्मर्त्यमुत्सयतो हृतेन परिश्रिद्भिस्तेना-
स्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतन्मांसमेव तद्यदेतन्मर्त्यम्मर्त्यꣳ हि मांसꣳ
सत्तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥५ पञ्चमीं चितिञ्चिनोति। सा
हास्यैषा समान एव तद्यदेतदमृतममृतꣳ हि समानः सैषामृता चितिः स यदेतन्मर्त्यमुत्सय-
तो हृतेन परिश्रिद्भिस्तेनास्यैतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतन्मेद एव त-
द्यदेतन्मर्त्यम्मर्त्यꣳ हि मेदस्तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥६
षष्ठीं चितिञ्चिनोति। सा हास्यैषा वागेव तद्यदेतदमृतममृतꣳ हि वाक् सैषामृता चितिः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

देतन्मुखं स्तृणयतो ह्येतन न परिहरतीति तेनास्यैतदमृतम्भवत्यथ पुरीषन्निवपति तद्वा
स्यैतदस्थ्नेव त्वगेवैतद्धितन्मुखं स्मिन्मुखे ७ सह्यमस्याविकृदेतस्मिन्नहृते प्रतिष्ठापयतीते
नास्यैतदमृतम्भवति ॥ ९ ॥ ता वा एताः षडिष्टकाश्चितयः षट्पुरीषचितयस्ता द्वादश द्वाद
श मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैतत्प्रजापतिरक्
षाजरममृतमात्मानमकुरुत तथो एवैतद्यजमान एकधाजरममृतमात्मानं कुरुते ॥१०
अथ द्विकसंश्चवयमात्मास्माज्वोपधाय । हिरण्यशकलं पोरुत्वग्निमस्मादधाति रूप
मेवैतत्प्रजापतेर्हिरण्मयं ततः आत्मानोऽकुरुत तद्यदन्नं तस्मादिदमन्नमात्मनो रूप ८

न्तस्मादाहुर्हिरण्मयः प्रजापतिरिति तथो एवैतद्यजमानो रूपमेव हिरण्मयमात्मनश्चा
त्मनः कुरुते तद्यदन्नं तस्मादिदमन्नमात्मनो रूपं तस्माद्यद्येतद्विद्ययैव न हिरण्मयो
ग्निचिदस्मिंल्लोके संभवति स वा अयं ॥ एतद्धैतच्छाण्डिल्यश्च साप्ररथवाहणिश्चाचा
र्यतीर्वासिनो वदाते रूपमेवास्यैतदिति रूपमाह शाण्डिल्यो लोमानीति साप्ररथवाहणि
॥१० स होवाच शाण्डिल्यः रूपं वा अलोमकं रूपमलोमकं ७ रूपमेवास्यैतदिति तद्धैतन्न
या यथा तच्छाण्डिल्य उवाच सन्वितेग्निः प्रणीयते प्रणीताः ६ ७ समिधश्चाहुतयः इति
रुधेन्ना ॥१२ प्राणेन विद वाग्धन्नमदन्ति । अग्निरु देवानामात्मा प्राणस्तस्मात्प्राहुर्देवस्योऽङ्गकति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्राणेनहिदेवाऽअन्नमदन्त्यपानेनमनुष्याऽअन्नमदन्तीतिस्मात्वस्माऽअनुष्येषन्नंधीयेत
पानेनहिमनुष्याऽअन्नमदन्ति॥२२तदाहुः।नवयसोऽग्निचिदश्नीयाद्वयसोवा।एषरूपम्भ
वतियोऽग्निंचिनुतऽईश्वरऽआर्त्तिमार्त्तोस्तस्मान्नवयसोऽग्निचिदश्नीयादितितद्धिकाममेवै
वंविदश्नीयादन्नेषां।एषरूपम्भवतियोऽग्निंचिनुतेसर्वेषाऽइदमस्मैरन्नंसर्वम्मऽइदम
न्नमात्मविदश्नीयादिति॥२३तदाहुः।किन्तदग्नौक्रियतेयेनयजमानःपुनर्मृत्युमप
जयतीत्यग्निर्वाऽएषदेवताम्भवतियोऽग्निंचिनुतेमृतम्वाअग्निःआहैवाःश्रियऽजयति
यशोदधायशोऽभवतियएवंवेद॥२४ब्राह्मणम्॥४सम्वर्द्दीदितयज्ञायोयमग्निञ्चिनुते।स ८

यत्सम्वत्सरेतदग्न्याधेयमथयदुखांसम्भरतितात्पुनराधेयस्तवींध्यथयद्दीक्ष
तेतदग्निहोत्रमथयद्दीक्षितःसमिधमादधातितेऽग्निहोत्राहुती॥२॥तद्वैसायस्मात्
रादधाति।सायस्मात्तसौग्निहोत्राहुतीउक्तेसमानेनमन्त्रेणसमानेनहिमन्त्रेणाग्निहो
त्राहुतीजुहोत्यथयदनीवाहनस्यनरस्यानस्यापूर्वंहरणात्तोदर्शपूर्णमासावथयद्गा
र्हपत्यञ्चिनोतितानिचातुर्मास्यान्यथयदहऽऊर्ध्वपश्चादासम्वत्सरमिष्यतानाऽइष्टयोयद्
ईंसावित्रीप्रधानादीनाञ्चितिस्थानेपशुबन्धायऽएवाततयज्ञेऽपिविश्वकर्माऽद्दिविस्मृक्
मात्यरूपयत्सोमसंवृ॥२सोऽग्यायनःप्रथमाविचितिः।यत्प्राचीनंसमवेष्योराजसूयोहिना।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

याह्वाऽनपेयस्ततो याश्वमेधस्तत्तुर्ये ग्निसवः पञ्चमो येष्विन्तं सोम मतिः परिगायति तन्महा
व्रतमयय ऽन्नेऽनादं तु उरना ऽयत्तु तत ऽ ऽयद्व मो घ्रि राम ह ऽ ऽन्न मयय स्तद्धं सोम
स्यः प्राचीनं व्रसो ऽहराखेयदेवत ऽवदो ऽ उर साऽप्प्वनतदयय ऽ ऽइं व सो ऽहरायेतयूर
मेधः ॥ १ ॥ तावन्तो विसाबियज्ञा ऽ ऽ न ग्निनाम्नो ति ॥ २ ॥ अथातो यज्ञवीर्याणामेव । सोयम्मातद्दे
वाः अग्रमिन्नो ऽग्निहोत्र ऽदश्मातितावता ऽ तस्मिन्पज्ञ ऽ कृ गर्हि मासे ऽ मासे दर्शपू
र्णमासयाजी चतुर्थे चतुर्थे मासे चातुर्मास्ययाजी षट्सु षट्सु पशुबन्धयाजी सम्वत्सरस
म्वत्सरे सोमयाजी ज्ञातेचाते सम्वत्सरे ऽग्निचित्का ममस्माति कामं न्नत हितयावच्छतं सम्ब १०

मरात्मा वदश्तमनन्नमपर्यन्तं सयो हैतदेवं वेद वं हैवास्य तदश्तमनन्नमपर्यन्तं सव
तितस्ययदपीषा कयेवा पस्न्यान्न देवास्याश्तमनन्नमपर्यन्तं भवति ॥ ब्राह्मणं ॥ प्रथमो
ध्यायः ॥ प्रजापतिः स्वर्गं लोकमजिगांसत्तं सा बाह्वी पज्ञा वः प्रजापतिः पुरुषो ऽ गोरवि
रजः सः ॥ ते ऽपि नाशि ऽ ऽः एतद्वयो । विधमात्मानमपश्यदग्निहोत्रं सो ऽ पसतु सा ऽ
पाश्यो ऽपि पतिषन्नना ऽ ऽ ऽ पसतु सोपाश्या योदपतं ऽ स्मादप्येतर्हि ऽ सिय
दिव पह्ना ऽपस ऽ ऽ यदा पत्राणि बिस्तृजन्ते ऽयात्यतिउं ऽ ऽ वन्ति ॥ २ ॥ तस्याञ्जलि
र्मिमीते । पुरुषो वियज्ञस्तेनदं सर्वम्मितं ऽ स्पैषा व मा मा ऽ य दञ्जलयं ऽ या स्या व मा ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

लिखिता। इष्टकाः करोति सहस्रमित्या लिखिता। सहस्रमित्या लिखिता॥८ अथ पञ्च
माश्चितिमुपधाय त्रेधा विभज्य मिमीते समध्यमे विहृता येन सहस्रष्टका लिखिता। इष्टकाः
उपदधाति तद्यानीमानि वयसः प्रत्यञ्चि शीर्ष्ण आपुच्छाद्धस्तानि लोमानि तानि तत्करोति
॥९ अथ सहस्रमित्या लिखिता दक्षिणत उपदधाति तद्यानीमानि वयसो दक्षिणतो
वक्राणि लोमानि तानि तत्करोति॥१० अथ सहस्रमित्या लिखिता उत्तरत उपदधाति
तद्यानीमानि वयस उत्तरतो वक्राणि लोमानि तानि तत्करोति सहस्रेण सर्वं वै सः १२

हस्रं सर्वेणैवास्मिन्नेतद्रूपं दधाति त्रिभिः सहस्रैस्त्रिवृद्वाग्निर्यावानग्निर्यावत्य
स्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्रूपं दधाति॥११ ब्राह्मणं॥५ यां वै तां सप्त पुरुषानेक
पुरुषमकुर्वन्स प्रजापतिरभवत्स प्रजा असृजत स प्रजाः सृष्ट्वोर्ध्व उदक्रामत्स एतं लो
कमगच्छद्यत्रैष एतत्तपति नो ह तर्ह्यन्य एतस्मादत्र यज्ञिय आस तं देवा यज्ञेनैव य
ष्टुमध्रियन्त॥१ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इति यज्ञेन हि तमय
जन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्निति तानि हि धर्माणि प्रथमे क्रियन्त ते ह नाक

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म्महिमानः सचंतेति स्वर्गो वै लोको नाको देवा महिमानस्ते देवाः स्वर्गं लोकं सचन्त

येतन्यज्ञमयजन्तेत्येतत्॥२यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवा इति प्राणा वै साध्या देवास्

॥एतमग्र एवमसाधयंस्ते तं देवं ब्रह्मणः सन्त्सुः३।एवाप्येतर्हि साधयन्ति पश्येदमन्यद्दनवद्य

ऊत्रमुमर्वस्य ऊवनस्य त्वानतिपश्चाहिवदमन्यच्छ्रियमासयस्मिंश्चास्य तं॥अस्त्वपर्लोमि

अः सवितुर्गरुत्मानाशुर्वाजी तस्य ३ अस्या उधाम्नीति प्रजापतिर्वै सुपर्णो गरुत्मान्

एष सवितेति तस्य प्रजापतिरेव धर्म्मिस्येतत्॥४स विश्वस्य पुरुषो भवति सस्य पुरुषोऽस्य १३

स्पुरुषो यच्चत्वार आत्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि तस्य पुरुषस्यात्मा त्रयः पक्षपुच्छा

नि॥५तद्वा उत्तरावता पुरुषेण मिमीते पुरुषो वै यज्ञस्तेनेदं सर्वं मितं तस्यैषा प

दु ३ रमा मात्रा यदूर्ध्वबाहुस्तावानस्य परमा मात्रा तामस्य तदाप्नोति तया येन यज्ञं मिमीते तेतावापयस्व

पादनास्तुच्छ्रिता भवति तत्परिमिश्रिङ्गिराप्नोति तस्मादु बाहू सनेवालखास्पारिश्चिस्मा रखने

तु॥६अथ पक्षयोररत्नी उपादधाति। पक्षयोर्मध्ये यद्दधाति बाहू वै पक्षौ बाहू स्याउ

वा अन्नमद्यते तेनायेव तम्मवकाशं करोति तद्यत्पक्षयोररत्नी उपादधात्यरत्निमात्रौ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पाग्नि०
१४

घत्रमध्यते॥ ७ अथ पुरुषे वितस्तिं पादक्षाति प्रतिष्ठायामर्वाण्यर्धमति मतिष्ठावि उच्छ्र
द्रमो वितस्ति दीर्घनवा अत्रमध्यते न्नायेवतमवकाशाद्‌ रातितघस्तु पुरुषे वितस्तिं पाद
धास्यन्न एवं विनन्नप्रतिष्ठापयति तघन्नत्र कनीया उपादक्षात्पन्नेत्य विनन्नत्र प्रतिष्ठापय
त्यथो एतावद्वा इदमिनन्नवस्पेतावदिदस्मैषादवमिमीतः एतस्मिन् वास्ये॥ ८ ब्राह्मणं॥ १
यावान् इयष्वे दिसप्तविधस्या एषावेदम्मीत्रा सदवयजनमध्यवसाय सर्वमाकारापन्ना
शालम्बा पद्मगार्हपत्यायो ऽहत्या वाक्रुति गार्हपत्यस्योद्धृतात्र मध्ये चक्रं प्राक्रामा १४

ति तुताः प्राग्वंशामद्धिमिमीत तस्य मध्ये आहवनीयायोऽद्धृत्या वांकृति सर्वविध्याम
स्यत्रीन्याव चक्रमान्प्रक्रामति सुवेद्यन्नाः॥ २ ॥ तवा एता व्यामिकादशा प्रक्रमाः स्वनरावे
द्यत्रग्न्व गार्हपत्यस्त्विकादशा रुरात्रिष्टुबद्धुम्भिष्टु बा यच्छिष्टवज्रेण वितद्यायेण यजमा
नः उरस्माद्यद्रुस्तुरवाड्द्धाः ७ सिनाज्ञः अपहन्ति॥ शत्सेषावेदाय्योनिः एतस्मिदेस्यानेहि
वावेदिम्प्राजनयन्नययः एवव्यामः सा गार्हपत्यस्याया निरतस्मिवयानहिवागार्ह
पत्यम्प्राजनयनगार्हपत्यादाहवनीय ७॥ २ सवेद्यन्नातू पडि ६ ३ चक्रमाम्याचीवेदि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्विमिमीते त्रिंशतम्प्रथामन्निरन्धो चतुस्त्रिंशतिस्सुरस्साद्वन्नवतिः स्मिषा नवतिप्रक्रमा
वेदिस्स्यात् सप्तविधमभिविदधातीति॥ धत्तदाहुः। कथमेष सप्तविध एतया वेद्या सम्प
द्यत इति दश वा इमे पुरुषे प्राणाः अचार्य ऊर्ध्वात्मा पञ्चदशः एव द्वितीय एव तृतीये
षष्ठपुरुषे पुनर्वतिरत्येकः पुरुषोत्पतिपाङ्गो विपुरुषो लामवृमाः सप्तमे मिमीतापा
ङ्गोऽयद्वेदिस्वतश्रोदिशः आत्मा पञ्चम्येवमेष सप्तविध एतया वेद्या सम्पद्यते॥ पताहि
का उत्तरा विधा विधास्यन्नय एतां प्रक्रमानेतन्न्यामम पुवदयन्नियानिमपुवर्ष्या १५

मा इति न तया कथयन्निवेज्ञातं गन्तम्यो निरुद्धवदीत यावदायो नाव द्रागीतानिदाति
तावदेवायानिर्वर्हतः एतावन्तु वा अवं गन्तस्य हृदि॥ दातये तन्तया कुर्वीत्ना एतं
दन्ते पितरः प्रजापतिं सम्पद्यावयन्नितः इहापापापीयाः सो न वन्नि पितरः इति
८ प्रजापतिं सम्प्रेष्या तं वयन्निमाया वस्येषा सप्तविधस्य वेदिस्सावती चतुर्दशाक
अ एकशतविधस्य वेदिं विमिमीते॥ अथ षड्विंशशप्रक्रमाः रज्जुम्मिमीते। ता
ं सप्तधा समस्यति तस्यै त्राज्ञागा मासा चाः उपदधातिनि स्मृनति चतुरः॥ अथ त्रि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

७श। अक्रमान्मिमीते। ता ७ सप्तधा समस्यति तस्य त्र्याग्रान्यस्या उपदधाति निःसृज
ति चतुरः॥१७॥ अथ चतुर्विंशति विक्रमान्मिमीते। ता ७ सप्तधा समस्यति तस्य त्र्या त्र्या
ग्राश्चतुरस्रा उपदधाति निःसृजति चतुरः। इति चतुर्द्वे द्विविमानं॥१७॥ अथाग्नेर्विधः। अष्टा
विंशतिः प्राञ्चः पुरुषा अष्टाविंशतिस्तिर्यञ्चः समस्तात्मा चतुर्दश पुरुषा दक्षि
णः पक्षश्चतुर्दशोत्तरश्चतुर्दश पुच्छं चतुर्दशारत्नी दक्षिणे पक्ष उपदधाति चतुर्द
शोत्तरश्चतुर्दशा वितस्तीः पुच्छ इति सप्तानवतिः पुरुषाणां मात्रा सा द्विमानानां॥१८॥ १६

थ त्रिपुरुषा ७ रज्जुन्मिमीते। ता ७ सप्तधा समस्यति तस्य चतुरास्त्र्याग्रानान्यस्त्र
पदधाति त्रीन्पुरुषान्निःसृजति॥२२॥ अथारत्नि मात्रान्मिमीते। ता ७ सप्तधा समस्यति तस्य
त्र्याग्रा दक्षिणे पक्ष उपदधाति त्रीनवोत्तरान्निःसृजति चतुरः॥२३॥ अथ वितस्ति
मात्रान्मिमीते। ता ७ सप्तधा समस्यति तस्य त्र्याग्रास्तुच्छा उपदधाति निःसृजति च
तुरः। एवमेषा एकशतविधः एतया विधया सम्पद्यते॥२४॥ तदाहुः। यद्व्योदशपुरुषा
ऽरत्निय त्रिकथमेते सम्पादानव्यवस्थेऽइति यावा एतस्य समस्य पुरुषस्य सम्प

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्मिवैतषांऽसर्वेषांऽसम्पत्॥१५॥ अथो आहुः। प्रजापतिरेवात्मानं विधाय तस्मि
यत्रयत्र न्यूनमासीत्तदेतेन समापूरयत तेनो एवापि सम्पन्न इति॥१६॥ तं हैके एक
विधम्प्रथममग्निं दधत्यथैकोत्तरमापरिमितविधात्तथा कुर्यात्॥१७॥ सप्तविधो वा अ
ग्रे प्रजापतिरसृज्यत। स आत्मानं विदधान ऐत्। एकशतविधे तिष्ठत्। स यो वाचीन
ं सप्तविधाद्विधत्त एतं ह स पितरं प्रजापतिं छिनत्ति। स पापीयान्भवति यथा
श्रेयांसं सन्तं हिंसित्वा। य एकशतविधमतिविधत्तेऽस्मात्स सर्वस्माद्धिद्वानिष्पद्य १७

ते सर्वस्माद्धैष प्रजापतेस्तस्मादु सप्तविधमेव प्रथममग्निं दधीताथैकोत्तरमेकश
तविधादेकशतविधं तु नातिविदधीत नेदेतं पितरं प्रजापतिं छिनदानीति। अस्मा
त्सर्वस्माद्धिद्वानिष्पद्यते॥१८॥ ब्राह्मणं॥८॥ संवत्सरो वै प्रजापतिः। अग्निरु सर्वे का
माः सोऽयं संवत्सरः प्रजापतिरकामयताग्निं सर्वान्कामानात्मानमभिसंचिन्वी
येति स एकशतधात्मानमपश्यत्स एकशतधात्मानं विधायाग्निं सर्वान्कामा
नात्मानमभिसमचिनुत स सर्वान्कामानभवत्तस्मादेकश्चन बहिर्द्धा कामो नवर्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्मादाहुः सर्वस्मात्सर्वकामा इति न हास्य संरा कश्चन बहिर्धा कामोऽस्ति॥२ तद्येवै
तद्यजमानाः। एकशतधात्मानं विधायाग्निं सर्वान्कामानात्मानमभिसञ्चिन्वते सम्
र्वकामा भवति तस्मान्न कश्चन बहिर्धा कामो भवति॥ स यः स सर्वसारः सोसावादि
त्यः स एष एकशतविधस्तस्य रश्मयः शतं विधा एष एवैकशततमो य एष तपत्य
स्मिन्सर्वस्मिन्प्रतिष्ठितस्तथो एवैतद्यजमानः एकशतधात्मानं विधायास्मिन्सर्वस्मिन्प्र
तितिष्ठति॥३ अथ वा एकशतविधः सप्तविधमभिसम्पद्यते एकशतं वा असौ १८

वादित्यो विहितः सप्तसु देवलोकेषु प्रतिष्ठितः सप्त वै देवलोकाश्चतस्रो दिशस्त्रय
इमे लोकाः एते वै सप्त देवलोकास्तेष्वेष प्रतिष्ठितस्तथो एवैतद्यजमानः एकशतधा
त्मानं विधाय सप्तसु देवलोकेषु प्रतितिष्ठति॥४ यद्वेवैकशतविधः सप्तविधमभि
सम्पद्यते एकशतधा वा असावादित्यो विहितः सप्तस्वृतुषु सप्तसु स्तोमेषु सप्तसु पृ
ष्ठेषु सप्तसु छन्दःसु सप्तसु प्राणेषु सप्तसु दिक्षु प्रतिष्ठितस्तथो एवैतद्यजमानः एकशत
धात्मानं विधायैतस्मिन्सर्वस्मिन्प्रतितिष्ठति॥५ यद्वेवैकशतविधः सप्तविधमभि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

सम्पद्यतः एकशतविधो वा असावादित्योधिहितः समाक्षरं ब्रह्मान्वतिष्ठितः समाक्षर
म्विब्रह्मणील्पकमक्षरम्पुरारितिाहसामेतिा८ अथ यदतोन्यछ्रस्लेकतुष्करावेब्र
ह्मतादेतत्सर्वं समाक्षरं ब्रह्मतस्मिन्नेषप्रतिष्ठितस्मायि विततयजमानः एकशतविधात्मा
नन्धिक्षयसमाक्षरे ब्रह्मन्प्रतितिष्ठति ॥ तस्माउसप्तविः सप्तविः परिश्रियति ॥ तस्मादेक
शतविधासप्तविधमभिसम्पद्यतेयो वै सप्तविधः एकशतविधमभिसम्पद्यन्ते ॥ ९ सप्तवि
धोवा अग्रे प्रजापतिरस्सृज्यत स एतमेकशतविधमात्मानन्धिहितमपश्यत ॥ चतुष्पञ्ची १९

शदिष्टकाः पञ्चा चा यजलं षितुश्छन्दसा दनं वृहद्दोहाषेकशततमेतमभ्यन
छसा दयिद्वाहिष्टदोहसाधिवदतिस एतानेकशतविधेनात्मनेमाल्लोकानश्नुयदि
माप्ययधिष्ठाषुततायि विततयजमानः एतेनैकशतविधेनात्मनेमाल्लोकानश्नुयत ।
माष्यथिष्ठ्यप्सुतः एवं सुसप्तविधः एकशतविधमभिसम्पद्यते स यः एवैकशतविधं
समसविधीयः सप्तविधः स एकशतविधः इति तु विधानां ॥ ६ ब्राह्मणं ॥ ९ वयमः प्रपा
ठकः ॥ कांडी ९४ निरवसानं ॥ अथातश्चयनस्यैव ॥ अन्तरोपसदो विनोत्पतादेवे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वाऽअविनश्युयीद्देनऽइममिद्दरस्राऽसिनाशानद्दन्तुरितितःएताःउत्तापऽउपत्तुपमद
ऽइमानेवलोकानिमविलोकाःउरस्माःपाप्यन्नताःअपघ्यानयेनाशःएतमात्मानऽ
समस्कुर्वततत्येविनयजमानःएताःउरःअपघ्यानयेनाशःएतमात्मानऽसंस्कुरुते॥
यद्देवाननारापसदोविनाति।एतद्विदवाऽअविनश्युयीद्देनऽइममिदृरस्राऽसिनाशान
द्दन्तुरितितःएताद्वन्नानपऽउपत्तुपसदोवन्नावाऽउपसदस्ताभ्यापाप्यन्नतान्यपघ्यानाय
नाशःएतमात्मानऽसमस्कुर्वततत्येविनयजमानःएतावन्नाभ्यपघ्यानयेनाशःएत २०

मात्मानऽसंस्कुरुते॥ऽएतदुदयज्ञेतपा॥यदुपसदस्नपोवाऽउपसदस्नयत्नेपासिनी॥
यतेतस्मात्तापस्थितस्मन्दियावादावापसप्रिसंवत्सरस्थितावसन्नवर्षेणसंवत्सरमुवापम
प्रिसंवत्सरस्निसंवत्सरस्यवर्षेण॥ऽअहोरात्राणिवाऽउपसदःआदित्यःअवर्णोऽतितदा
दित्यमहोरात्रेषुप्रतिष्ठापयतितस्मादेषोऽहोरात्रेषुप्रतिष्ठितः॥४अथयदुपद्विउवि
ऽउशातिःचतुर्विंऽउशातिःअर्धमासाःअर्धमासाःउपसदःआदित्योऽवर्णोऽतितदा
दित्यमर्धमासेषुप्रतिष्ठापयतितस्मादेषोऽर्धमासेषुप्रतिष्ठितः॥५अथयदि्दादश॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वादशावैमासामासाउपसदः आदित्यः प्रवर्ग्योयत्तदादित्यम्मासेषुप्रतिष्ठापयति
तस्मादेषमासेषुप्रतिष्ठितः॥८॥ अथयदिषड्वा ऋतवः ऋतवउपसदः आदित्यः
प्रवर्ग्योयत्तदादित्यम् ऋतुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादेषऋतुषुप्रतिष्ठितः॥९॥ अथयदिति
स्रःत्रयोवाइमेलोकाःइमेलोकाउपसदः आदित्यः प्रवर्ग्योयत्तदादित्यमेषुलोके
षुप्रतिष्ठापयतितस्मादेषएषुलोकेषुप्रतिष्ठितः॥१०॥ अथयात्तस्थितिपुरीषाणामेवमा
साःसा॥ मासमथयमावितिम्मासिपुरीषमेतावावासन्तिकःऋतोकामस्यायावाक्रांस २१

न्तिकःऋतोकामस्तत्रसर्वमात्मानमभिसंस्वितुते॥९॥ मासमाद्वितीयामासम्पुरीषमेता
वान्त्रैष्मःऋतोकामस्यायावान्त्रैष्मःऋतोकामस्तत्रसर्वमात्मानमभिसंस्वितुते॥१०॥
मासन्तृतीयामासम्पुरीषमेतावावार्षिकःऋतोकामस्यायावावार्षिकःऋतोकाम
स्तत्रसर्वमात्मानमभिसंस्वितुते॥११॥ मासञ्चतुर्थंमासम्पुरीषमेतावांछारदःऋतोका
मस्यायावांछारदःऋतोकामस्तत्रसर्वमात्मानमभिसंस्वितुते॥१२॥ अथपञ्चम्यांचितो
असपत्नाविराजस्थप्रथमाःस्तुपरस्तातिसोमस्तागाएकेकामवत्स्नाःमरुमाद्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्निरह०

तिमकुरुत दद्दोस्माखिवदतिदंश्मोम्यास ॥ सौमनागाखराघमतिदश्यैतावाह्निमति
काऽकृतोकामसह्यावाह्निमत्निक ऽकृतोकामसत्रत्सर्वमात्मानमतिसंचिंतुते ॥२३॥ मा
स ॥ षष्ठीमासम्पुराघामतावांछिशिरः ऽकृतोकामसह्यावांछिशिरः ऽकृतोकामसत्रत्स
र्वमात्मानमतिसंचिंतुते ॥ एतावाचिवादशसुमासेषुकामः षड्ढूतुषुतद्यावाह्वादशसु
मासेषुकामः षड्ढूतुषुतत्त्वसर्वमात्मानमतिसंचिंतुते ॥२४॥ अथवाएषद्वानुपातियन्ति
यद्दहानातरुड्रियन्तुहोतियदहरूपवसयोयद्दः षसुतसह्यते षद्दःसुपर्णदात्र रात्रि २२

२२

तानितूष्यमासस्याहोरात्राणपथ यस्त्ववृपेणतंडतास्मिन्नृतावादित्यस्य तिष्ठः पयलेता।
वाविंशयोदशसुमासेषुकामः सप्तसृतुषु तद्यावांस्त्रयोदशसुमासेषुकामः सप्तसृतु
षुतत्त्वसर्वमात्मानमतिसंचिंतुते ॥२५॥ समग्रसरम्प्रसुतः स्यात्सर्वविंसंवत्सरस्सर्व
मकवातविधःसावित्रीणेवतत्सर्वमाप्नोतियदिसम्वत्सरत्रशक्नुयाद्विश्वजितासर्वपृष्ठेन
तिरात्रेणयजेततस्मिन्सर्वीवदसद्द्यात्सर्वं वैविश्वजित्सर्वपृष्ठोतिरात्रः सर्वं सर्वं वे
दसं सर्वमकुशातविधःसावित्रीणेवतत्सर्वमाप्नोति ॥२६॥ ब्राह्मणं ॥१ सम्वत्सराविद्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

जापतिरेकशतविधः। तस्याहोरात्राण्यर्धमासा मासा ऋतवः। षष्टिर्मासस्याहोरात्रा
णि मासि वै संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्यन्ते चतुर्विंशतिरर्धमासास्त्रयोदश मासास्त्रय
ऋतवस्तावत्तद्विधः संवत्सरः एव एकशततमी विधा॥१॥ स ऋतुभिरेव सप्तविधः। षड्
तवः संवत्सर एव सप्तमी विधा तस्यैतस्य संवत्सरस्यैतत्तेजो य एष तपति तस्य रश्मयः
शतविधा मण्डलमेवैकशततमी विधा॥२॥ स दिग्भिरेव सप्तविधः। ये प्राच्यां दिशि रश्मयः
सैका द्विधा ये दक्षिणायां सैका ये प्रतीच्यां सैका य उदीच्यां सैका य ऊर्ध्वायां २३

सैका ये वाच्यां सैका मण्डलमेव सप्तमी विधा॥३॥ तस्यैतस्य परस्तात्कामप्रो लोकः
अमृतं विकामप्रममृतमेवास्यैतत्परस्तात्त्रयं तदमृतमेतत्तद्यदेतद्विहंस्यते॥४॥ तत्
दतत्सवितृराधः। तदेष सविता विनक्षाय प्रजाभ्यो विनर्त्यपयो वधिस्यो पिबुन
स्यनिन्यागूयफड वरं चैकास्मै प्रयच्छति कनीयांसं द्वे का समस्तं स्रो ह्नय प्रयच्छति ता
न्पाक्रमान्त्रीवन्नियास्य कनीयः कनीयस्त्वा॥५॥ तदेतदृचाभ्युक्तं। विनक्षार ऽस्वा
मदेवास्य विभक्तस्य राधसः। सविता रत्नधा समितिदेतन्म बमायुद्दार्थमनत्रं इति।

य इदमाकाशे यत्रास्याश्रुमसवमायुदेत्येषु तेलाकाः एते नेह्नि निर्दिवितत् ॥ इय
इपन्नीबायुदति । तादनदेकशतविधनविवा भव्य ॥ शताश्रुतया वायुं ॥ विकशं विधं
विधन्नेयावाश तद्दषाणिजावतिमहिवितदस्तुतमाप्नोति तस्माद्य वितविदुर्यचन
लोकाशतायुतस्येवाक्रसम्माउदन्तुरायुषः स्वकामाप्रेयादलोकाः ॥ इति ॥ उवाद
लोकायदहोरात्राएषईमामासामासाऋतवः संवत्सरः ॥ गत ये वीवि ॥ शोभर्षेषुप्रय
त्रि । अहोरात्रेषुलाकेषु सज्यन्ते ये येपारा विंशोषवांक्कचारि ॥ शोषईमास उतेय

ये परश्चवारि ॥ शोषवांक्षि षष्टे षु मासस्वते यये परः षष्टे षवांमिशा तेः ऋतुउताय
येपराशीतिषवांक्कशातषु संवत्सरे तेयये ॥ एव शतं स्वषाणि यावात्रय ॥ मिजीव
तिसहि वितदस्तुतमाप्नोति ॥ ॥ बन्ननिहीवियन्ने ॥ एकमहरेकारा त्रिंम्मितासन्य ॥ एवे
कशतविधस्त्रिधन्नेयावाशतस्वषाणिजावतिसहि वितदस्तुतमामाप्नोति ॥ षवा ॥ एक
शतविधस्त्रिधन्नेय ॥ एन ॥ संवत्सरस्त्रिसन्नितस्मादेन ॥ संवत्सरस्तुतमेवविवाते धं
द्ववंत ॥ ॥ अयाधियज्ञं यानष्टेनेकशतस्तुवाक्तस्तुरुषान्निमातेसुविधिकशतविधं २४

आग्र०

स०म०आ०स० ४१८२५

आग्र०

सविति निरवसमविधः षट्तमवत्यग्नि तयोग्निरवसमतमीविधा ॥१०॥ सः उवाऽष्टके
कशतविधः ॥ याः पञ्चाशत्प्रथमाऽष्टकायां चोत्तमासा शतन्विधाः अथ याऽएतदूकार
णेष्टकाऽउपधीयन्तेऽसि विकशततमी विधा ॥११॥ सः उ एव यजुष्मत्या ॥ यजुःकशत
विधेयानि पञ्चाशत्प्रथमानि यजूंषि यानिचोत्तमानि ताः शतन्विधाः अथ यान्येतद्
न्तरेण यजूंषि क्रियन्तेऽसि विकशततमी विधैवमसम्पविधएकशतविधोऽत वतिस २५
यः शतायुतायाङ्कामोयः एकशतविधसम्पविधनदेवतामवाप्नोति ॥१२॥ एव वा २५

वमर्द्धयज्ञाः एकशतविधः आग्निहोत्रा हविर्यज्ञानि पादेरकरोः कत्नीनितसाम
ति सयः शतायुतायाङ्कामोयः एकशतविधेयः सम्पविधयत्तेनयज्ञेनाहेवतमेवाप्नो
दाप्नोतीत्सुएवाधियज्ञं ॥१३॥ अथाध्यात्मं पञ्चेमाश्चतुर्विधाः अङ्गुलयो द्वकन्धुषा
दोरं स फलकञ्चाक्ष्यतस्मै विंशतिरवृमिमानीतराएषामिता शतविधा
धाः आत्मैविकशततमी विधैकशतसविधतायो ॥१४॥ सः उ एव प्राणतेजाः प्राणे
कशतविधोङ्गमाङ्गे हिप्राणाः सयः शतायुतायाङ्कामोयः एकशतविधयः सम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

विधेयाः सर्वे भयहेतुभ्यो विद्यया दैवतमेव ह्वि दाप्नोति सर्वेर्द्धियज्ञेरात्मा न ॥ सम्पन्नविदे
॥ २५ त्राणो वा इमानि पञ्चविधानि । सर्वज्ञस्तानि भुरूपस्तेषाम्पञ्चविधाः अन्नम्यात्रं
श्रो ज्योतिरमृतन्देवमद्वसारं नन्नदन्नन्त्यागम्आपस्तस्मान्न ॥ रात्रिरवश्याः श्रियाः तैः
तस्मात् सर्वाणि हृतानि सर्वं सैन्यन्द ज्योतिरादित्या मृतमित्यधिदैवतं ॥ २६ अथा
धियज्ञं । यद्देवा यावन्नस्तपधीयते तदन्नम्यागम्आपस्तस्मान्परिश्रितः एवमात्मस्थिरात्रा
णा ॥ रूपम्पृथक्ष्मत्वा ज्योतिस्सम्बन्धाः ॥ रूपमग्निरमृतन्नम्यादित्यस्य रूपाद्वित्याः एवा ॥ २६

॥

धियज्ञ ॥ २७ अथाध्यात्मं । यद्देवद्रूपेन्नन्नदन्नम्याः आपस्तस्मान्मर्त्यान्येवन्नानाद्रेपरि
श्रिता ॥ रूपम्मन्त्रा नाम ज्योतिस्साधियज्ञमता ना ॥ रूपम्प्राणो मृतन्नच्यैन रूपम्प्राणोमि
प्राणो मृतमित्येवाध्यात्मं ॥ २८ अन्नाद्याः अशनायानिवर्त्तिता पाना त्विपासा श्रिये
पाप्मा ज्योतिषस्समो मृतान्मृत्युर्निर्दिवाः अस्मादेतानि सर्वाणि वर्त्तन्ते पञ्चनरृत्युरूय
तिसर्वमायुरेतियः एवमेतदन्तदेतदमृतमित्येवा मुत्रोपामानायुरिती ह प्राणः इतिहि
क ॥ उपासते प्राणोग्निः प्राणो मृतमिति हृदन्नोनतया विद्यादन्नवान्वितयस्त्राणस्तत्रेव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आस्यायाषानमध्यादितिस्मपियद्रुषास्फक्तस्मादेनद्दृतमित्यवायुत्रोपासीता
युरितीदतयोदससर्वमायुरिति॥१७ब्राह्मणं॥२द्वितीयोध्यायः॥ प्राणोगायत्री॥च
क्षुरुष्णिग्वागनुष्टुम्मनोबृहती श्रोत्रम्पंक्तिर्यएवायम्प्रजननःप्राणःएषत्रिष्टुबथयो
यमवाङ्प्राणःएषजगतीतानिवाएतानिसप्तछंदांसिचतुरुत्तराण्यपाम्नोक्तियन्त्रो॥१
प्राणोगायत्रीति।तद्यएवप्राणस्यमहिमायद्वीर्यंतादृतस्माद्ब्रह्मप्राणस्येवेतद्वीर्यन्त्र
स्यस्यविद्वतःप्राणःउत्क्रामेन्नताःएविषाग्निनिर्वायतितानिकस्यरूपेणसदृश्यमेष २७

गायत्रीःसम्बितोभवति॥२चक्षुरुष्णिगिति।तद्यःएवचक्षुषोमहिमायद्वी[illegible]न्तादतस्म
दस्यचक्षुषःएवेतद्वीर्यम्प्यस्यविद्वतश्चक्षुरुत्क्रामन्नतःएविषाग्निर्निर्वायतितानि
वास्यरूपाणसदृश्यमेषःउष्णिहःसम्बितोभवति॥३वागनुष्टुबिति।तद्यएवबाचा
महिमायद्वीर्यन्तादतस्माद्ब्रह्मवाचएवेतद्वीर्यम्प्यस्यविद्वतोवागुत्क्रामन्नतएवि
षाग्निर्निर्वायतितानिवास्यरूपाणसदृश्यमेषाअनुष्टुभःसम्बितोभवति॥४मनोबृह
तीति।तद्यःएवमनसोमहिमायद्वीर्यन्तादेतस्माद्ब्रह्ममनसःएवेतद्वीर्यम्प्यस्यवि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

चतोमनः उत्क्रामेत्तत एव विषाग्निर्न्नचीयति तानि वास्य रूपाणि सहस्रमेष बृहती सं
श्रिता भवति॥ पङ्क्तिः श्रोत्रमिति। तद्य एव श्रोत्रस्य महिमा यद्वीर्यन्तदेतत्सहस्रं श्रो
त्रस्यैव तद्वीर्यस्य पृष्ठस्य विवृतः श्रोत्रमुत्क्रामेत्तत एव विषाग्निर्न्नचीयते तानि वास्य
रूपेण सहस्रमेष पङ्क्तिः संश्रितो भवति॥ इयं एव वायं यज्ञनयः प्राणः। एष त्रिष्टुबिति त
द्य एवैतस्य प्राणस्य महिमा यद्वीर्यन्तदेतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्य वीर्यस्य पृष्ठस्य
विवृतः एष प्राणः आत्मस्पृत्तत एव विषाग्निर्न्नचीयति तानि वास्य रूपाणि सहस्रमेष त्रि २८

ष्टुभः संश्रितो भवति॥ अथ योयमुदानः प्राणः एष जगतीति तद्य एवैतस्य प्राणस्य
महिमा यद्वीर्यन्तदेतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्य वीर्यस्य पृष्ठस्य विवृतः एष प्राणः आ
त्मस्पृत्तत एव विषाग्निर्न्नचीयति तानि वास्य रूपाणि सहस्रमेष जगती संश्रितो भवति
-९४॥ ८ तानि वा एतानि सप्त छन्दांसि चतुरुत्तराण्यन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितानि सप्तैमेव
रूपे प्राणाः अन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठिताः स य एवमेव विद्वान् छन्दसां रूपाणि सहस्रं छन्दसां सर्वं द
स्मात्स्वेवास्य सोहस्रो भवति स्तुतो वा शस्तो वा पठितो वा॥ ९ ब्राह्मणं॥ इतदाहुः॥ कि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्छन्दः का देवताग्नेः शिरः इति गायत्री छन्दो ऽग्निर्देवता शिरः ॥१॥ किं छन्दः का देवता ग्री
वाः इत्युष्णिक्छन्दः सविता देवता ग्रीवाः ॥२॥ किं छन्दः का देवतानूकमिति बृहती छन्दो
बृहस्पतिर्देवतानूकं ॥३॥ किं छन्दः का देवता पक्षाविति बृहद्रथन्तरे छन्दो द्यावापृथि
वी देवते पक्षौ ॥४॥ किं छन्दः का देवता मध्यमिति त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता मध्यं ॥५॥ कि
न्छन्दः का देवता श्रोणी इति जगती छन्द आदित्यो देवता श्रोणी ॥६॥ किं छन्दः का देव
ता यस्मादिदं प्राणादेतास्मिच्यन्त इत्यनिरुक्ता छन्दः प्रजापतिर्देवता ॥७॥ किं छन्दः का २९

देवता या यम वाचा प्राणा इति यज्ञायज्ञियं छन्दो विश्वानरो देवता ॥८॥ किं छन्दः ॥
का देवता ऊरू इत्युष्णुक्छन्दो विश्वे देवा देवता ऊरू ॥९॥ किं छन्दः का देवताष्ठीवन्तावि
ति पङ्क्तिश्छन्दो मरुतो देवताष्ठीवन्तौ ॥१०॥ किं छन्दः का देवता प्रतिष्ठे इति द्विपदा छ
न्दो विष्णुर्देवता प्रतिष्ठे ॥११॥ किं छन्दः का देवता प्राणा इति विच्छन्दाश्छन्दो वायुर्देवता
प्राणाः ॥१२॥ किं छन्दः का देवता न्यूनातिरिक्तानीति न्यूनाक्षरा छन्द आपो देवता न्यूनाति
रिक्तानि स एषात्मविद्यो वितन्मयो देवतादेवता एतमात्मानमभिसम्भवति न ह वा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्माल्लोकस्ताया आशीरस्मि ॥२३ ब्राह्मणं ॥४॥ धीरो ह शातपर्णेयः महाशालं जाबा
लमुपससाद तं होवाच किं मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति किमग्निं वेत्थेति
वाचमिति यस्तमग्निं वेद किं स भवतीति वाग्मी भवतीति होवाच नैनं वाग्जहातीति
॥१ वेद वा अग्निमिति होवाच किमेवं मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति किमग्निं वेत्थेति
चक्षुरिति यस्तमग्निं वेद किं स भवतीति चक्षुष्मान्भवतीति होवाच नैनं चक्षुर्जहाती
ति ॥२ वेद वा अग्निमिति होवाच किमेवं मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति किमग्निं वेत्थे ३०

ति मन इति यस्तमग्निं वेद किं स भवतीति मनस्वी भवतीति होवाच नैनं मनो जहाती
ति ॥३ वेद वा अग्निमिति होवाच किमेवं मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति किमग्निं वेत्थेति श्रो
त्रमिति यस्तमग्निं वेद किं स भवतीति श्रोत्रवान्भवतीति होवाच नैनं श्रोत्रं जहाती
ति ॥४ वेद वा अग्निमिति होवाच किमेवं मा विद्वानुपोदसद इत्यग्निं वेदेति किमग्निं वेत्थेति
य एतत्सर्वमग्निस्त्वं वेदेति तस्माद्धोपावरुरोहाधीहि भोस्तमग्निमिति ॥५ स होवा
च प्राणो वाव सोऽग्निर्यदा वै पुरुषः स्वपिति प्राणं तर्हि वागप्येति प्राणं चक्षुः प्राणं मनः

प्राणं श्रोत्रं यदा प्रबुध्यते प्राणादेवाधि पुनर्जायन्त इत्यध्यात्मं ॥६॥ अथाधिदैवतं ।
या वै सा वागग्निरेव स यत्तच्चक्षुरसौ स आदित्यो यत्तन्मन एष स चन्द्रमा यत्तच्छ्रोत्र
दिश एव तद्यः स प्राणोऽयमेव स वायुर्योऽयं पवते ॥७॥ यदा वा अग्निरनुगच्छति
वायुं तर्ह्यनूद्वाति तस्मादेनमुदवासीदित्याहुर्वायुं ह्यनूद्वाति यदादित्योऽस्तमेति वा
युं तर्हि प्रविशति वायुं चन्द्रमा वायौ दिशः प्रतिष्ठिता वायोरेवाधि पुनर्जायन्ते स यदे
वंविदस्माल्लोकात्प्रैति वाचैवाग्निमप्येति चक्षुषादित्यं मनसा चन्द्रं श्रोत्रेण दिशः ३२

प्राणेन वायुं स एतन्मय एव भूत्वैतासां देवतानां यां यां कामयते सा भूत्वेलयति ॥
८ ब्राह्मणं ॥५॥ एष्टेताक उद्दक्षिणेयो यस्मा एष आसतः इह पितावाच कां उ विद्वान् कथ
३ इति महोवाच यच्चैवमे त्रिंश्या वसाध्या होता तितः इह पप्रच्छ कति ब्राह्मण त्रिंश्यावसथाः ॥
चत्वारि महान्ती३ इति विदग्धो३ इति होवाच कत्येव चत्वारि महतां महान्ती३ इति विदग्धो३
इति होवाच कत्येव चत्वारि व्रतानी३ इति विदग्धो३ इति होवाच कत्येव चत्वारि व्रतानां व्रतानी३
३ इति वेदाना३ इति होवाच कत्येव चत्वारि कानी३ इति वेदानां३ इति होवाच कत्येव चत्वारि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

क्यानांक्यानी३इतिवैद्दाला३इतिहावा वबेठचअराकी३नितिवैदाला३इतिदोवा
चबेठचअराकाणाम की३नितिवैदाला३इतिहावाचा॥शब्दाकीमिति॥अथविनो
नवाचस्पतीतिवैद्याकर्पर्णे३इत्यथविनानवाचस्पतीतिवैद्याकीउष्ये३इत्यथविना डा ४
नवाचस्पतीतिवैद्याकीकाश्यपावित्यथविनानवाचस्पतीतिवैद्याकीसमुद्रावित्यथ
विनानवाचस्पतीतिवैद्याकीधीना३इत्यथविनानवाचस्पतीतिवैद्याकीधालामि ३२
त्यथविनानवाचस्पतीतिवैद्याकीमूलमित्यथविनानवाचस्पतीति॥इमदविय

तडवाचाबेठवचारिमदात्रिबेठवचवां रिमदतास्मदान्नीत्यग्निमिदांसस्यमदतोमद
दाषधयस्व वनस्पतयस्वतच्यस्यात्रंवायुर्मिदांसस्यमदतोमददापसच्यस्यात्रमादि
त्यामदांसस्यमदतोमदवन्दुमासच्यस्यात्रस्तुरुषोमदांसस्यमदतोमदस्पशावस्व
स्यात्रमेतान्यववचारिमदासेतानिवचारिमदतास्मदासेतान्यववचारिव्रतान्यतु
निवचारिव्रतानाव्रतान्येतान्यववचारिक्यान्येतानिवचारिक्यानांक्यान्येतुःएवच
चाराकाःएतेवचारोक्ताःणामकाः॥४ अथदविययज्ञडवावाबेवाकीमितिपुरुष

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥ देवतउवाचवेत्थार्कं प्राणमिति कतमो देवतउवाचवेत्थार्कं चक्षुरित्यक्षिणी देव
तउवाचवेत्थार्कं श्रोत्रमिति नासिके देवतउवाचवेत्थार्कं मस्तकमित्योष्ठौ देवत
उवाचवेत्थार्कं जिह्वेति दन्ता देवतउवाचवेत्थार्कं ग्रीवामिति जिह्वा ॥ देवतउवा
चवेत्थार्कं मूलमित्यन्नं ॥ देवतउवाच स एषोऽग्निरर्को यत्पुरुषः स यो हैतमेवमग्निम
र्कं पुरुषमुपास्तेऽयमहमग्निरर्कोऽस्मीति विद्यया हैवास्यैष आत्मन्नग्निरर्कश्चितो भव
ति ॥ पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥ अयमेव यजुर्योऽयम्पवते एष हि यन्नेवेदं सर्वञ्जनयत्येतं यन्त ३३

मिदमनुप्रजायते तस्माद्यजुर्वयजुः ॥ २ ॥ अयमेवाकाशो जूः ॥ यदिदमन्तरिक्षम
तं ह्याकाशमनुजवते तदेतद्यजुर्वायुश्चान्तरिक्षञ्च यच्च जूश्च तस्माद्यजुरेष एव
यदेष यन्नेति तदेतद्यजुरृक्सामयोः प्रतिष्ठितमृक्सामे वहतस्तस्मात्समानि एवाध्वर्यु
र्ग्रहैः कर्म्मकारा सन्त्योऽन्यान्यानि स्तुतशस्त्राणि नवन्नि यथा पूर्वमस्याः ॥ स्य चापरास्यान्न
वे ये नाहं कृत ॥ ३ ॥ अग्निरेव पुरः ॥ अग्निं हि पुरस्कृत्येमाः प्रजा उपासत आदित्य एव
चरणं यदा ह्येवैष उदेत्यथेदं सर्वञ्चरति तदेतद्यजुः स उरश्चरणमधिदेवतं ॥ ३

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अग्निर०

अथाध्यात्मं प्राण एव यजुः प्राणो ह्ययन्नेवेदं सर्वं जनयति प्राणम्यन्तमिदमनुप्रजा
यते तस्मात्प्राण एव यजुः ॥४ अयमेवाकाशो जूः योऽयमन्तरात्मन्नाकाशः एतं ह्याका
शमनुजवते तदेतद्यजुः प्राणश्चाकाशश्च यज्जूश्च तस्माद्यजुः प्राण एव यत्प्राणो ह्येति
॥५ अन्नमेव यजुः अन्नेन हि जायतेऽन्नं जवते तदेतद्यजुः स्वे प्रतिष्ठितमन्नं ह्यत्ति तस्मा
समानः एव प्राणेऽन्यदन्यदन्नं धीयते ॥६ मन एव पुरः मनो हि प्रथमं प्राणानां चक्षुरेव
चरणं चक्षुषा ह्ययमात्मा चरति तदेतद्यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतं चाध्यात्मं च प्रति ३४

३५

ष्ठितं स यो हैतदेवं यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतं चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितं वेद ॥७ अ
रिष्टाद्देवानां श्रियं यशस्मोहवमश्नुते यथा स्वानां श्रेष्ठः पुर एता भवत्यन्नादोऽधिप
तिर्यः एवं वेद ॥८ य उ हैवंविदं स्वेषु प्रति प्रतिर्बुभूषति न हैवालं भार्येभ्यो भवत्य
थ य एवैतमनु भवति यो वैतमनु भार्यान्बुभूर्षति स हैवालं भार्येभ्यो भवति ॥ एतद्
तज्येष्ठं ब्रह्म न ह्येतस्मात्किञ्चन ज्यायोऽस्ति ज्येष्ठो ह वै श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेद ॥१०
नादतङ्स्यादपूर्वमपरवत्तामयाद्धैतदेवब्रह्म स्यादपूर्वमपरवाद्वेद नहास्मात्कश्चन श्रेयां

समानेभ्युत्रवतिश्रेयान्समःश्रेयांसाद्धिवास्मादपरउत्पाजायतेतस्माद्योस्मादप
यांस्याद्धिवास्मात्पूर्वःस्पुपासीततस्यादिनन्त्रहिनास्ति॥१२तस्यवाएतस्ययजुषः
रसएवोपनिषत्तस्माद्यावन्मात्रेणयजुषाध्वर्युर्ग्रहंगृह्णातिसउतेभ्युत्तराज्योऽश्रुवि
वदुत्तेभ्यतराज्योअश्रुवस्वतेतस्माद्यावन्मात्राइवाअन्नस्यरसःसर्वमन्नमवतिसर्वमत्रम
तुम्वेति॥१४ऋग्निरेवास्यगतिः।तस्माद्यदानस्यरूपत्यपयसगतएवमन्वतआनस्प
वास्यवित्रानमात्मानद्धात्मानाद्धिवसर्ह्यदेवाःसाद्धिपिवादवान्तामञ्चाविंद्यासद्दसतम ३५

तुष्यायाःएवञ्चिद्धिवाना६दिवसःएकः॥१३एतद्धस्मावितद्विद्वान्प्रियव्रतोरोहिण
यनःआङ्गावाउद्द्यात्रमानद्वसःआत्मतावावाद्धातावेतिसहस्मतायंवृद्धातितस्मा
द्याद्देवृथाशिपमिछेदतानिवापतिष्ठेतानद्योवाआत्मासोमकामःस्मेसह्नःआ
ताभितिस६द्धिवास्मेसकामःकुध्यतेयत्कामोत्तवात्पता६द्धादिद्धसिमेताद्गतिने
तमानद्ध्रामतमास्मानमसिमुद्धवतियःएवंवेद॥१४तदेतद्यजुःस्पा६ज्ञानिरुक्तो
प्राणावियजुःस्पा६द्वायतनानिप्राणस्यउपनिर्भवनद्धुयादनिरुक्तोदेवता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रिरावावत्माणः एनं हास्यंतीति तथादेवस्मात् ॥४॥ तस्य हयोतिरुक्रमाविनी
वर्ह्वेदा आविर्नवतिकाम्यायशासापाः स्तुयज्ञषार्द्धर्यैस्य स्लाक्तिरहीतः सत्रः आ
विर्नवस्तुपाः स्तुयज्ञषाग्निस्विनातिचितः सञ्चितः आविर्नवस्तुपाः स्तुयज्ञषाव
विर्निर्वपतिस्टत न्निष्ठितमाविर्नवात्पवस्पक्ति स्तोपाः स्तुकारातिक्रतन्निष्ठितमावि
र्नवतितस्य हयः एतमेवत्रिरुक्रमाविर्नचिह्नेदाविर्नवतिकाम्यायशासाब्रह्मवर्च्चसे
नर्द्धिः उद्दिवाविरुक्छतिसहयज्ञारवनवतियज्ञाषेनमासक्रते ॥२६ब्राह्मणं ॥ ७ ३६

प्रजापतिर्ह्विस्रंसा यत्रादेवाः समस्कुर्वंस्त सुखां यां यानोरताह्नतम मिच्छन्सो निर्बुः
उखा तस्मात् एतत्स्रवसारन्न समस्कुर्वन्यायुमग्निष्ठितस्तदात्मना पर्यदधत्तदात्मना
परिहितमात्मिवा सव तस्माद्न्नमात्मना परिहितमात्मिव स बति ॥२ तद्वै तच्छुद्ध्ना
न आत्मानमुखदां यां यानो रतां ह्नतं मिच्छति या निर्बुः उखा तस्मात् एतत्स्रवक्स
रन्न संस्कारातियायमग्निष्ठितस्तदात्मना परिदधाति तदात्मना परिहितमात्मिव स
वति तस्मादन्नमात्मना परिहितमात्मिव सवति ॥३ तन्निदधाति ॥ बोषडितिबो गिति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वाः एषइति तद् ऋषिर्तिकमन्त्रं चास्मा अपि दधात्यात्मसम्मितमस्मि उवाः आत्म
सम्मितमन्नं तद्भवति तन्न हिनस्ति यद्वाशयादिनस्तितयद्भ नायान तद्भवति ॥ ३ स एष ए
वाकीयामतमन्त्राग्निमाहरन्नित्स्पेतदन्नं कस्मोयमग्निश्चितस्स दर्व... उष्टः एषः ए।
वमहांस्त्स्पेतदन्नस्य तन्नस्महान्नतः समामतः एषः उः एवोक्तास्पेतदन्नं यस्तुउक्तः इक्
न.६ सर्वैकः सर्वेधाख्यायते ॥ ४ अथेन्द्राग्नी वाः असृज्येतां ॥ ब्रह्म चक्षत्रं चाग्निरेव ब्रह्मेन्द्रः
क्षत्रं तौ सृष्टौ नानिवाऽस्तां तावब्रूतां न वा इत्थं सन्तौ शक्ष्यावः प्रजाः प्रजनयितुमेक ३०

रूपमुभावसावेति तावेकं रूपमुभावभवतां ॥ ५ तौ यौ तौ विद्राग्नी । एतौ तौ रु
क्मश्च पुरुषश्च रुक्म एवेन्द्रः पुरुषोऽग्निस्तौ हिरण्मयौ भवतो ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योति
रिन्द्राग्नी अमृतं हिरण्यममृतमिन्द्राग्नी ॥ एतौ वै तौ विद्राग्नी एव विद्यंति । यद्धि किं
चिच्छुक्लमग्निरेव तत्तस्माद्यदग्निना पच्यन्ते किं चाग्निनापक्वमग्निरेव तद्यथ यस्तु
राष्ट्रं सर्वेन्द्रस्तस्माद्यदग्निना न पच्यन्तिनदग्निरिवासंनुद्इति तस्मादेतौ विद्राग्नी ए
व विते ॥ ७ अथ यस्मिंस्तमग्निर्निधीयते तादृक एकं रूप स्यात्सो तवनस्तस्मात्तावतनिव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ष्टापाणमाः प्रजाः प्रजनयत। सेयमिष्टकाग्निरेवतामेषसर्वोग्निरितिसम्पद्यते।से
विष्टकासम्पन्नादेतादेकमेवाक्षरं तेष्वाग्नितितदेषसर्वोग्निरितिसम्पद्यते।सेवाक्षरस
म्पत्॥८ तदाहुस्तदुपपद्यैषिरस्पृद्ववादाद्वन्तमेवविषयत्वञ्जामिमदृष्टमेकमक्षरंबद्धमा
सिकमक्षरमित्येतद्ध्येवाक्षरं२७ सार्वदेवाः सर्वाणिभूतान्यग्निसम्पद्यन्ते तदेतदुक्तं
तेत्वाग्निरेवब्रह्मेतन्नः क्षत्रमित्राय्यविश्वेदेवाविश्वविश्वेदेवास्तदेतद्ब्रह्मक्षत्रंविट्॥९
एतद्धस्मवैतद्विद्वांछ्यापर्णःसायकायनः आह। यद्धिमइदङ्कर्म्मसमाप्स्यतं मामेवप्रजा ३८

सर्वानाऽराजानोरुविष्पन्नमब्राह्मणाममांविश्यायत्नुमः एतावत्कर्म्मणः समापिते
नमःअनयद्यासर्वाप्रजातिरस्यतः इतिसः एषः एवश्रीरथयज्ञः एषोत्रादः॥१०॥
तद्वैतत्कात्तिल्यः। ब्राह्मणकरूपायणायप्रोक्तोवाचश्रीमान्यशस्वन्नादोनविष्यसुति
श्रीमाद्वैयशस्व्यन्नादोनवतियएवंवेद॥११ सएषोग्निः प्रजापतिरेवातदेवाः एतमग्नि
प्रजापतिं संस्कृत्यायास्मा एतमग्निमारभ्यसमस्कुर्वन्य एषमहाव्रतीयोग्रहः॥१२
तमध्वर्युर्ग्रहेणगृह्णाति। यद्गृह्णातितस्माद्ग्रहस्तेन्द्रामहाव्रतेनरसद्धातिस

वीणि हिता निसामानि यन्महाव्रतन्तदस्मिंस्तानि सामानीरसन्दधाति तस्मिन्होत्राम
ह्नतोक्थानि रसन्दधाति समाहिता ऋचो यन्महदुक्थन्तदस्मिंस्ता ऋचीनि रसन्दधा
ति॥१२॥ अथ यच्चातुर्वर्त्तेयेदानुसमाति । अथास्मिन्नेतत्सर्व्वं कृते ह्यहानि तिव्वेगितिवाए
षष्टितारे । षड्विधमुक्तं कृत्वा स्मात् अपि दधा सात्मसम्मि तन्पडवा आत्मसम्मि ता
मवन्नदवति तन्नहिनस्मियङ्क्यो हिनस्मितय कृता यान तदवति॥१३॥ स एष एवार्कः
यायस ग्निष्ठितस्तस्यैतदन्नं यन्मेष महाव्रतं यो ग्रहस्य दर्कस्य जष्टः एष एव महा । ३९

क्वा१

त१ स्यैतदन्नं यदेतदन्नं महाव्रतं सामतस्य वा उपवाक्यास्यैतदन्नं यदुक्थं मृकस्ये
तदकं सन्तेक्षख्यायते॥१४॥ स एष संवत्सरः प्रजापतिरग्निः तस्यार्ह्यमिव सावि
त्राणि परुद्वि विश्वकर्म्मणान्यष्टावेवास्य कलाः सावित्राण्यष्टौ विश्वकर्म्मणान्यथ यदे
तदन्तरा कर्म्म क्रियते स एव सप्तदशः प्रजापतिर्यावि कलामहत्त्वाणामस्यासु
नु देवानां॥१५॥ हिताहिलामेति ह स्माह अग्निरिति ह स्माह गितिह मेहं इति ह मा
समिति ह स्मावति ह अथ ... मेति ह ता षोडशकलाः स्तुत्याय एतदन्नर

स्थीतिद्धम

णप्राण्यानुसञ्चरति स एष सप्तदशः प्रजापतिः ॥१७॥ तस्मादेतस्मै प्राणाय । एताः षोडश
कलाश्चन्नमतिदरन्निता यद्यन्नतिदर्शुन्धियन्ते ते कलाः एवमन्ये मामनितस्मादुदित
दृशि शिषतस्ये शुमिवन्नवति प्राणेर्ययमानस्य तस्मादुदितउपतापीकृशः इवलवति
प्राणो हि ज्ञो नवति ॥१८॥ तस्मादेतस्मै सप्तदशाय प्रजापतये । एतस्य सप्तदशमन्त्रं
मनस्कुर्वन्त्यः एषा सोम्याध्वरो यया अस्यताः षोडश कलाः एतेता षोडशा विजस्मै
स्मात्सप्तदशमृत्विजकुर्वीतनेदतिरेचयानीत्यथयः एवात्र सोमोया अञ्जतयो ४०

दू १ कुर्यान्नेतादेव सप्तदशमन्त्रं ॥१९॥ तं यदा भवते यदा षोडशः समितास्या स्मिन्नेत
स्वेषु कृते तद्र्णोतिनो गीतिवाः एष षड्वितादश षड्विध मनकृत्वास्मा अपि दक्षतस्मात्सु
सम्मितन्युडवाः अल्पसम्मितमन्नं तद्भवति तत्र हिनस्ति यन्न्यो हि नस्ति तद्यक्षनायो
नतद्भवति ॥२०॥ सः एषः एवार्को योयमग्निश्चितः तस्यैतदन्नं क्यमेव सोम्याध्वरस्ते
दर्कस्य कृत्यः एषः एवमहाव्रतस्यैतदन्नं व्रतन्नमहाव्रतं सामतः एषः अ एवार्क
स्यैतदन्नं यन्नउक्थ ह क्रमस्तदेतादक सर्वेषारख्यायते सः एतेरावेनमहो हीदं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कामन्नयः स एतदन्नकामः असौ स आदित्योथ येनैतेनान्नेन समृद्धो दृश्यते देवं सर्वं
मा॥२१॥ स एष एवार्कोयं एष तपति। तस्यैतदन्नं क एष चंद्रमाः स इदं कस्मिन्जुहोति क्षे
एषां एवमहानात्मास्यैतदन्नं स्वर्त्तन्नम्महाव्रतं एतत्साम तस्मै एषः एवोक्तस्यैतदन्नं यद्वे
ऽर्कः अर्कः सदेतदेकं समन्नेऽध्याख्यायत इत्यधिदेवतं॥२२॥अथाध्यात्मं प्राणो वा
अर्कस्तस्यान्नमेव क्वचन्द्रकस्मिन्जुहोति प्राण एवमहानात्मस्यान्नमेव व्रतं तन्महाव्रतं
साम तत्प्राणो उ एवोक्तस्यान्नमेव यदन्नऽर्क अर्कः सदेतदेकं समन्ने ध्या ययतेमएव ४१
व्या।

एवोभा अधिदेवतमथाध्यात्मं॥२३॥ब्राह्मणं॥८ द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥ ॥
कंडिका १०८ संवत्सरो वै प्रजापतिरग्निः सोमो राजा चंद्रमाः स इदं स्वयमेवात्मान
म्प्रोवाच यज्ञवचसे राजस्तंबायनाय यावन्ति वाव मे ज्योतींषि तावन्त्यस्योम इष्टकाः
इति॥१ तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य प्रजापतेः सप्त च शतानि विंशतिश्चाहोरात्रा
णि ज्योतींषि ताः इष्टकाः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः षट्त्रिंशच्च पञ्च च शतानि
यजुष्मत्यः सोयं संवत्सरः प्रजापतिः सर्वाणि भूतानि ससृजे यच्च प्राणि यच्चाप्राणमु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ०सं०आ०सं० ४१८२५

न्याद्देवमनुष्यांस्समस्तप्राणिभूतानिसृष्ट्वाहरिरितिनाऽऽइदमेनमस्यो विनियान्त्वकां
रा॥२॥समुद्देशोत्वक्तो। कथंत्वद्दमिमानिसर्वप्राणिभूतानिपुनरात्मन्यावपेयत्पुनरात्मन्दधीय
कथंत्वद्दमेवैषां सर्वेषांभूतानांपुनरात्मास्यामिति॥३॥समुद्देधात्मानाम्भोरत॥षट्त्रिं
त्राणिवशातान्यन्यतरस्येष्टकाश्च नवत्वेवमन्यतरस्यसकलम्प्राप्नोत्॥४॥ज्ञानात्मनोकु
रुत॥तिस्रस्त्रिंशो ज्ञातय॥१॥किंकास्येष्टकाश्चनवंस्मानिवव्याप्नोत्॥५॥पञ्चदशात्मनोकु
रुत॥अशीतिशतेष्टकांस्मानिवव्याप्नोत्॥६॥एवंह्यात्मनोकुरुत॥चतुश्चत्वारिंशत्समता ४२
१ शा ० श

Indira Gandhi National Centre for the Arts